

Quick scan Veenkoloniën

Quick scan Veenkoloniën

Relevantie van de IBA methode voor de Veenkoloniën

**J.F. Jonkhof
R.I. van Dam
R. Groot**

Alterra-rapport 943

Alterra, Wageningen, 2004

REFERAAT

Jonkhof, J.F., Dam, R.I. van, Groot, R., 2004. *Quick scan van de Veenkoloniën; Relevantie IBA methode voor de Veenkoloniën*. Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 943. 39 blz; 20 ref.

In een quick scan is onderzocht in hoeverre de IBA methodiek zoals toegepast in o.a het Ruhrgebied, van toepassing zou kunnen zijn op de Veenkoloniën. De betekenis van de IBA methodiek wordt in verband gebracht met de problematiek van de Veenkoloniën. Het blijkt dat de methodiek niet zonder meer kan worden overgezet naar de Veenkoloniën, maar dat de kern bruikbaar is. Dat is met name het aanzetten tot innovaties bij de doelgroepen zelf en het vervolgens faciliteren van de vertaling van de innovaties naar het reguliere proces.

Trefwoorden: Veenkoloniën, IBA-methodiek, innovatieplanning

ISSN 1566-7197

Dit rapport kunt u bestellen door € 13,- over te maken op banknummer 36 70 54 612 ten name van Alterra, Wageningen, onder vermelding van Alterra-rapport 943. Dit bedrag is inclusief BTW en verzendkosten.

Foto's omslag: - "De Veenkoloniën", Wildervank
 - "Regioprojekt", Groningen

© 2004 Alterra

Postbus 47; 6700 AA Wageningen; Nederland

Tel.: (0317) 474700; fax: (0317) 419000; e-mail: info@alterra.nl

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Alterra.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

Woord vooraf	77
Samenvatting	99
1 Inleiding	1144
1.1 De vraag van de Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën	1144
1.2 Quick scan	1144
2 Situatie Veenkoloniën	1343
2.1 Problematiek	1343
2.2 Opgaven Veenkoloniën	1343
2.3 Conclusie	1444
3 De IBA methodiek	1545
3.1 Historie IBA	1545
3.2 IBA Emscher Park	1545
3.2.1 Achtergrond gebied	1545
3.2.2 Bestuursstructuur en organisatie	1646
3.2.3 Thema's	1747
3.2.4 Aanpak	1848
3.2.5 Samenvattend	1949
3.3 IBA Fürst Pückler Land	2020
3.3.1 Achtergrond gebied	2020
3.3.2 Bestuursstructuur en organisatie	2020
3.3.3 Thema's	2121
3.3.4 Aanpak	2222
3.4 Conclusies IBA methodiek	2222
4 IBA-methodiek en innovatieplanning	2525
4.1 Vernieuwing in de Veenkoloniën	2525
4.2 Innovatieplanning	2525
4.3 Samenvattend	2727
5 Conclusies en aanbevelingen	2929
6 Nawoord	3131
Literatuur	3333
Bijlage 1	3535
Bijlage 2	3737
Bijlage 3	3939

Woord vooraf

“Zonder Haagse regels op eigen kracht onze problemen oplossen!” Dat antwoordde een deelnemer op de vraag van de radio-reporter wat hij verwachtte van de vergadering van de Tweede kamer, voor het eerst op locatie, en wel in de Veenkoloniën (16 februari jl.). En dat is ook precies wat de Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën voor ogen staat met zijn extra impuls voor de uitwerking en uitvoering van ideeën en initiatieven voor de Veenkoloniën.

In dit rapport treft de lezer een verkenning aan van de ervaringen die in Duitsland zijn opgedaan met de zgn. IBA-methode in de reeks Internationale Bau Ausstellungen. Deze ‘tentoonstellingen’ laten *real time* zien hoe, steeds in tienjarige periodes van openbaar debat, excursies, publicatiereeksen en publicitaire campagnes, een notoir probleemgebied op weg kan worden geholpen naar een voorbeeldgebied voor sociale, economische en ruimtelijke ontwikkeling.

Geïnspireerd door de wervende beelden van de jongste loot aan de IBA stam, de IBA- Fuerst Pueckler Land (Thüringen) en de resultaten van het inmiddels afgesloten IBA-Emscherpark, schakelden de Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën en InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster (InnovatieNetwerk) Alterra in om de betekenis van de IBA-methode voor de Veenkoloniën te verkennen.

In deze verkenning wordt vooral gekeken naar de complexe ervaringen met IBA-Emscherpark. Dit project, dat zich afspeelde in periode 1990-2000 en inmiddels is overgestapt op een ‘regulier’ planontwikkelingsproces, heeft niet alleen een schat aan vernieuwende en deels uitgevoerde projecten opgeleverd, maar tegelijk ook een schat aan methodische ervaringen en inzichten. Hoe stimuleer je vernieuwing te midden van een continue stroom aan transformaties in een stedelijk en landelijk gebied, getekend door verweven sociale, economische en ecologische problemen? Zo kon, eind jaren 80, de opgave voor de initiatiefnemende bestuurders van het Land Noord-Rhein Westfalen worden samengevat. De Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën ziet zich vandaag, weliswaar op de schaal van de Veenkoloniën, geplaatst voor een in belangrijke mate vergelijkbare opgave.

Uit de *quick scan* komt naar voren – en dat zal geen verrassing zijn – dat de IBA-methodiek niet zonder meer toegepast kan worden op de Veenkoloniën. Wel is duidelijk geworden wat de kern van de IBA-aanpak is. Dat is met name het aanzetten – en daarvoor de tijd nemen - tot innovaties bij ondernemende burgers, bedrijven en organisaties. En: het belonen van de initiatiefnemers en voorlopers, niet primair met geld – dat past meer in een subsidie-cultuur die de deur open zet voor Haagse regels! – maar vooral in de vorm van communicatie: “laat het zien zegt het voort!”. En, *last but not least*: de verantwoordelijkheid nemen voor het leren van de opgedane inzichten en vervolgens voor de doorvertaling van zulke innovaties naar het reguliere proces. Overigens, de IBA historie laat de onderzoeker niet onberoerd. Kijken in de keuken

van IBA levert een gevoel op van iets te hebben meegemaakt, iets waarvan je hoopt het ooit nog eens te kunnen meemaken...

Een *quick scan* blijft een beperkt onderzoekmiddel. Toch biedt de verkenning naar onze mening voldoende aansporing voor de Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën om zich te spiegelen aan de ideeënrijkdom die het IBA-proces blijkt op te leveren, initiatief te nemen en met ideeën te komen. Om te beginnen samen met het netwerk dat het vertegenwoordigt. Het is aan de Stuurgroep om vervolgens de juiste condities te creëren voor doorwerking, inbedding en voorbeeldwerking.

Jos Jonkhof, namens het Alterra team

Samenvatting

De Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën en InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster hebben Alterra gevraagd of de methodiek van de Internationale Bauausstellung (IBA) ook meerwaarde zou kunnen opleveren voor de aanpak van de problematiek van de Veenkoloniën.

In een quick scan is kort stilgestaan bij de situatie van de Veenkoloniën (H. 2). Vervolgens is gekeken naar de IBA methodiek, met speciale aandacht voor IBA-Emscher Park en IBA Fuerst Pueckler Land. Daarbij is gelet op de uitgangssituatie, de specifieke aanpak en de resultaten (H. 3). Vervolgens is voor de koppeling tussen innovatieplanning voor de Veenkoloniën en de IBA methodiek gekeken naar de condities waaronder de IBA methodiek succesvol voor de Veenkoloniën zou kunnen zijn (H. 4). De quick scan mondt uit in conclusies en aanbevelingen voor thema's, locaties en plannen (H. 5). Geleerd is van de *aanpak* van IBA. De IBA methodiek levert naar verwachting aanknopingspunten op voor een activerende bestuurlijke impuls voor de Veenkoloniën. Ten slotte volgt een nawoord (H. 6) waarin de auteurs de aanbevelingen extra kracht hopen bij te zetten.

1 Inleiding

1.1 De vraag van de Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën

De Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën heeft in mei 2003 geopperd dat het voor de Veenkoloniën interessant zou zijn als InnovatieNetwerk leerervaringen uit het buitenland beschikbaar zou maken. Specifiek is daarbij gewezen op de IBA-methodiek zoals die eerder werd gehanteerd in het Ruhrgebied (IBA Emscher Park) en waar nu mee gewerkt wordt in een regio rond Cottbus in het oosten van Duitsland (IBA Fürst-Pückler-Land). De IBA-methodiek is al een aantal keer beproefd en duidelijk is geworden dat deze methodiek per situatie op maat inhoud wordt gegeven.

Concreet is de vraag aan Alterra of de IBA methodiek ook meerwaarde zou kunnen opleveren voor de Veenkoloniën. En zo ja, hoe deze IBA methodiek vormgegeven zou moeten worden.

1.2 Quick scan

Er is een quick scan uitgevoerd van ongeveer 10 dagen. Daarbij is kort stilgestaan bij de situatie van de Veenkoloniën (H. 2). Vervolgens is gekeken naar de IBA methodiek, met speciale aandacht voor IBA-Emscher Park en IBA Fuerst Pueckler Land. Daarbij is gelet op de uitgangssituatie, de specifieke aanpak en de eventuele resultaten (H. 3). Vervolgens is de koppeling tussen innovatieplanning voor de Veenkoloniën en de IBA methodiek verkend. Daarbij is gekeken naar de condities waaronder de IBA methodiek succesvol voor de Veenkoloniën zou kunnen zijn (H. 4). In hoofdstuk 5 staan conclusies en aanbevelingen. Ten slotte volgt een nawoord (H. 6) waarin de auteurs – gegrepen door de beloften van de IBA-aanpak - een persoonlijke boodschap aan de lezer meegeven in de hoop de aanbevelingen extra kracht bij te kunnen zetten.

Let wel: dit is een quick scan. Dat wil zeggen dat geleerd is van de aanpak van IBA. Er volgen geen aanbevelingen voor thema's, locaties en plannen. Hopelijk levert de quick scan voldoende stof voor een activerende bestuurlijke impuls voor de Veenkoloniën.

2 Situatie Veenkoloniën

2.1 Problematiek

Om de problematiek van de Veenkoloniën in beeld te brengen heeft de regering de Commissie Structuurversterking Veenkoloniën (commissie Hoekstra) ingesteld. Conclusies van haar onderzoek: de hoofdproblemen zijn eenzijdigheid, afhankelijkheid en een negatief imago.

- Eenzijdigheid voornamelijk op gebied van economische structuur en landschap;
- Tekortkomingen op gebied van infrastructuur en openbaar vervoer versterken de eenzijdigheid;
- Hoge werkloosheid, inkomens blijven achter. Hoger opgeleide mensen trekken weg (Braindrain);
- De afhankelijkheid uit zich in groot aandeel van gesubsidieerde werkgelegenheid en door de EU gesubsidieerde aardappelzetmeel industrie. Dit maakt het plangebied kwetsbaar bij het wegvallen van subsidies;
- Het plangebied kampt met een negatief imago door eenzijdigheid;
- Bestuurlijke versnippering.

2.2 Opgaven Veenkoloniën

Als antwoord op de commissie Hoekstra heeft de Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën een agenda samengesteld. Het antwoord van de stuurgroep op de aanbevelingen van commissie Hoekstra is 'diversiteit' en gebruikmaken van eigen kracht en kernkwaliteiten.

Kernkwaliteiten van de Veenkoloniën volgens de stuurgroep:

- Rust, open ruimte, schoon.
- Sociale vitaliteit (pioniersmentaliteit).
- Agrarische en industriële infrastructuur met sterke spin-off.
- Cultuurhistorie, onbekend maar waardevol.

De stuurgroep heeft een aantal maatregelen voorgesteld, gegroepeerd rondom drie pijlers: economische ontwikkeling, sociale ontwikkeling en ruimtelijke ontwikkeling.

- Sociaal: woon, werk, scholing en voorzieningen.
- Economisch: agrarische vernieuwing, overige bedrijvigheid en recreatie.
- Ruimtelijk: water, natuurontwikkeling en infrastructuur.

En als vierde pijler kan worden gezien 'kwaliteit en imago'. Het plangebied moet een positief imago uitdragen door spraakmakende projecten te beginnen (klein en groot). Cultuur is een belangrijk thema van deze pijler, dat tot uitdrukking komt in de aandacht voor cultuurhistorie en voor sociaal-culturele vernieuwing. Onder cultuur wordt ook verstaan: aandacht voor onder meer ruimtelijke vormgeving, architectuur, beeldende kunst en poëzie. Aan ontwerp- en inpassingsvraagstukken moeten hoge

kwaliteitseisen gesteld worden ('kwaliteit geldt als randvoorwaarde'). Ontwerpateliers, prijsvragen – enkele van kernen van de IBA methode – moeten hieraan bijdragen.

Op verzoek van InnovatieNetwerk heeft Alterra in een eerdere fase de economische perspectieven van de Veenkoloniën verkend en een inventarisatie van kansen opgesteld (Veeneklaas, 2003). Centrale boodschap: vermijdt valkuilen, zet in op het Bijzondere Benutten, definieer waar de Veenkoloniën bijzonder in zijn, niet alleen vandaag maar ook in de toekomst, en communiceer deze kenmerken als troef voor het aantrekken van toekomstige economische ontwikkelingen. Het creëren van condities voor de ontwikkeling van innovatieve milieus is daarbij een belangrijke opgave.

2.3 Conclusie

De opgaven voor de Veenkoloniën staan wat betreft schaal en omvang relatief ver van de problematiek van Emscher Park. Toch verdient de IBA-methodiek aandacht omdat beide projecten wel een vernieuwings- en impulsopgave gemeen hebben, binnen een actieve en betrokken maatschappelijke context. In de volgende paragrafen wordt dit punt verder uitgewerkt.

3 De IBA methodiek

3.1 Historie IBA

De traditie van Internationale Bauausstellungen (IBA) is al oud in Duitsland. In 1901 vond de eerste Bauausstellung plaats in Darmstadt (Mathildenhöhe). Andere Bauausstellungen hebben plaatsgevonden in of rond Leipzig (1914), Stuttgart (Weißenhofsiedlung, 1927), Hannover (1951), Berlijn (Hansaviertel, 1957), Berlijn (1980-1987), het Ruhrgebied (Emscher Park; 1988-1999). En nu tot en met 2010 is er de Internationale Bauausstellung in de regio Lausitz (oostelijk Duitsland), IBA Fuerst Pueckler Land genaamd.

In de begintijd ging het met name om de presentatie van vernieuwingen op het gebied van bouwtechniek, bouwkunst en wooncultuur. Ook waren IBA's vooral op de stad gericht.

De IBA Berlijn in 1980 had een nieuw zwaartepunt: Vernieuwing van de stad en nieuwe planningsvormen. IBA Emscher Park ging nog een stukje verder: zij had betrekking op een gehele regio en nam een aantal ecologische vragen als middelpunt. Wat ook nieuw was aan Emscher Park, was dat zij zich uitdrukkelijk wijdde aan de vernieuwing van een industriegebied. Het centrale vraagstuk waar deze IBA om draaide was de verbetering van de milieukwaliteit (m.n. water en groen) en de verbetering van de stedenbouwkundige kwaliteit van het wonen en werken in de stad.

3.2 IBA Emscher Park

In twee opzichten is de IBA Emscher Park 1989-1999 niet wat het lijkt. Het is geen tentoonstelling en het is ook geen park. Wat het wel is, is slechts waarneembaar wanneer je door een schier oneindige aaneenschakeling van vervallen stalen decorstukken heen kijkt, de sporen van een fijnmazig stedelijk netwerk ontdekt, met namen die een reeks associaties oproepen: Oberhausen, Borbeck, Bottrop, Bismarck, Castrop-Rauxel, Teutoburgia, Reckling-Hausen, Scharnhorst, Dortmund. Dan blijkt de volle omvang van een mega-onderneming waarvan de resultaten inmiddels in bestuurlijk en ontwerpend Noordwest Europa zijn doorgedrongen, bijvoorbeeld bij ons onder meer in de vorm van de Grote Projecten (eerste concepten van de Vijfde nota RO) en het Innovatieprogramma Stedelijke Vernieuwing. Daarom is het ook vandaag voor hen die zich verwonderen over de ontwikkelingen rond de relaties tussen stad en land nog actueel om zich te spoeden naar het Ruhrgebied, want daar is het echt gebeurd en gebeurt het nog steeds...

3.2.1 Achtergrond gebied

In een zwaar door sociaal-economisch en ecologisch verval geteisterd gebied heeft het Land Noord Rijn Westfalen het instrument van de Internationale Bauausstellung

ingezet met als doel de algemene reconstructie van het gebied vorm te geven en perspectief voor de toekomst te bieden.

Het Emscher Park omvat het stroomgebied van de Emscher, dat zich uitstrekt van Duisburg (aan de Rijn) tot (berg) Kamen stroomopwaarts. Daartussen liggen bekende plaatsen uit het Ruhrgebied als: Oberhausen, Bottrop, Gelsenkirchen, Recklinghausen en Dortmund. De planningsruimte besloeg ca. 800 km² en er woonden in dit gebied ongeveer 2.5 miljoen inwoners.

Het gebied is sterk geïndustrialiseerd in de afgelopen 100 jaar. De Internationale Bauausstellung Emscher Park is een expositie waarin het Meerjarenprogramma uit de doeken wordt gedaan voor herstel van het leefmilieu in dit gebied.

Concreet gaat het om oude 'Siedlungen' (arbeiderswijken), nieuwe woonwijken, stadsvernieuwingsprojecten, hergebruik van industriële objecten, parken, revitalisering van waterlopen en de herinrichting van stortheuvels.

Het gebied lijdt als gevolg van intensieve steenkoolwinning onder voortdurende verzakkingen – soms tot een meter per jaar – waardoor de rivier de Emscher regelmatig zijn loop heeft verlegd en bovengrondse riolering in betonnen goten noodzakelijk is. De Emscher komt dus niet op natuurlijke wijze uit in de Rijn, maar wordt er bij de monding in 'uitgesluisd', een voor Nederlandse begrippen bekend probleem.

3.2.2 Bestuursstructuur en organisatie

Het IBA Emscher Park wordt gedragen door de sociaal-democratische regering van Noordrijn-Westfalen. Het is een initiatief van Johannes Rau, minister president sinds 1980 en van zijn minister voor stadsontwikkeling, huisvesting en verkeer. 17 Steden en 2 Landeskreisen waren erbij betrokken. Het IBA-concept is feitelijk een top-down concept, het is getypeerd als een dochteronderneming van het Landsbestuur van Nord-Rhein-Westfalen. De eerste directeur was dan ook een top-ambtenaar van NRW.

In eerste instantie (1989-1995) lag het accent op analyse van de opgaven. Daarbij zijn experts en wetenschappers uit binnen en buitenland betrokken. De thema's (7 stuks) zijn toen bepaald en de werkwijze is vastgelegd, met name de relaties met het lokale bestuur, de Landspolitiek en de ondernemers en maatschappelijke partijen. De herstructurering van een regio wordt gezien als een proces van maatschappelijke ombouw, waarin landschappelijke en stedelijke kwaliteit een beslissend element is.

De grondslag van het IBA-project is dus de traditie van de "Burgerinitiatieven". Dit maakt het mogelijk dat een geheel van zo'n negentig uitvoeringsprojecten op een samenhangende manier van onderop worden ontwikkeld, gefinancierd en gerealiseerd door uiteenlopende initiatiefnemers, maar aangestuurd vanuit een centrale organisatie, een projectbureau van zo'n 30 mensen. Dit bureau treedt op als -

essentieel voor de onafhankelijke status - tijdelijk agentschap, met de taak van 'moderator' en zet het globale concept uit, organiseert prijsvragen voor architectuur, stedenbouw, landschap en kunsttoepassingen en mobiliseert een heel netwerk van lokale bestuurders, ondernemers, scholen en maatschappelijke instellingen - het zgn. 'vernetzen' - rond een permanent debat over ruimtelijke kwaliteit. Zonder daarin dwingend te zijn, worden met open einden de ontwikkelingen van ideeën over architectonische kwaliteit, ecologische duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid met elkaar in verband gebracht rond concrete projecten. Daaruit ontstaat een groeiende praktijkgerichte ervaring.

Voor de financiering van de projecten is het principe van Geen Nieuw Geld gehanteerd. IBA verschafft zelf geen middelen: deze worden alleen in de projecten op innoverende wijze herverkaveld en met spin off effecten gegenereerd vanuit het project zelf.

De financiering van IBA als geheel is eveneens opmerkelijk en berust op een soort ketenprincipe. Noord-Rijn Westfalen is een belangrijke kostendrager in de beginfasen van projecten, samen met de EU en marktpartijen. Tot nu toe is 4 miljard DM geïnvesteerd, waarvan een derde door de markt en tweederde publieke gelden (o.a. Noord-Rijn Westfalen en EU). Deze investeringen zorgen vervolgens voor vliegwieleffecten. Inmiddels is een spin-off van zo'n 7 miljard DM vastgesteld, geld dat omgaat in nieuwe bedrijven, nieuwe huisvesting, herstructurering, landinrichting en infrastructuur. Het gebied kende tot nu toe slechts kapitaal- en mensenvlucht. De ommekeer is nu zichtbaar ingetreden, hoewel een kanttekening past: korte termijn successen moeten worden getoetst aan langere termijn effecten. Deze kunnen heel anders uitpakken.

3.2.3 Thema's

De leidraad van de IBA vormde een beperkt regionaal masterplan, waarin herstel van het ecosysteem in de vallei van Emscher hand in hand gaat met cultuurhistorische (hergebruik van industrieel erfgoed), sociale (volkshuisvesting, participatie en emancipatie) en ecologische projecten. In het overkoepelende masterplan dient het watersysteem als drager van de ruimtelijke ontwikkeling.

Het thema van de IBA-Emscherpark is sociaal-ecologische vernieuwing, uitgewerkt in een aantal deelthema's.

1. Emscher-landschapspark
Doel is het creëren van nieuwe groene ruimten op vrijgekomen industrieterreinen waardoor de versnipperde open ruimte meer samenhang krijgt en kan uitgroeien tot een landschapspark van 300 km².
2. Ecologische modernisering van het riviersysteem van de Emscher.
Het gaat hier om het zuiveren van rivieren en beken (jarenlang als riool gefungeerd). Er wordt tevens geprobeerd de waterlopen opnieuw als natuurlijke elementen in het landschap te integreren. Zie bijvoorbeeld Läppkes Mühlenbach.

3. Werken in het park.
Doel is oude industrieplekken om te vormen tot hoogwaardige en attractieve bedrijfsterreinen. Niet alleen wordt gestreefd naar landschappelijke en architectonische kwaliteit, maar er wordt ook ondersteuning aangeboden voor innoverende economische activiteiten en voor startende ondernemingen.
4. Integrale stadsontwikkeling.
3000 woningen 'bouwen' op braakliggende industrieterreinen. Deze terreinen zijn zo gekozen dat ze aansluiten bij bestaande stadsdelen die daardoor nieuwe impulsen krijgen. Zie bijvoorbeeld Wijk Schüngelberg, Gelsenkirchen.
5. Nieuw gebruik voor industriële monumenten.
Het behoud van de oude industriële architectuur uit de voorbije 150 jaar, wordt gezien als essentieel voor de ruimtelijke en stedenbouwkundige identiteit van deze streek. Het in stand houden is financieel en technisch moeilijk. Voorwaarde is het vinden van nieuwe bestemmingen als culturele, recreatieve en toeristische functies. Zie bijvoorbeeld Zeche Zollverein XII.

3.2.4 Aanpak

Vanaf 1989 zijn projecten geworven in het gebied op grond van drie heldere criteria:

1. Er moet een goed idee achter het project liggen;
2. Er moet een publieke of private instantie achter de initiatiefnemers staan die verantwoordelijkheid neemt voor de uitvoering van het project;
3. Er moet een duidelijke locatie zijn waar het project kan worden gesitueerd.

De beoordeling van de projecten is door het projectbureau IBA georganiseerd. Daarbij zijn per thema commissies van betrokken instanties benoemd, zodanig samengesteld dat geen meerderheidsstandpunten (bijv. experts onder elkaar tegen bestuurders onder elkaar) konden worden ingenomen. De besluiten zijn in open vorm bekend gemaakt.

Is een project geselecteerd, dan stelt het IBA-bureau een convenant op waarin IBA, de projectdrager en het bij het project betrokken lokaal bestuur een inspanningsverplichting aangaan. Emscher Park is in 1989 gestart met een voorraad van 400 inzendingen en een selectie daaruit van 30 projecten. Deze is later aangegroeid in verschillende rondes tot 120 projecten, waarvan er uiteindelijk ruim 90 zijn gerealiseerd.

De IBA stond in de eerste periode van 1989-1995 vooral in voor de ontwikkeling van innoverende globale concepten, het organiseren van prijsvragen voor stedenbouwkundige plannen, architectuur- en kunstprojecten en in de tweede periode van 1995-1999 met name voor de promotie van het geheel. In deze periode is volop geëxperimenteerd met innoverende communicatie-concepten.

Een voorbeeld: in 1999, het slotjaar, was het duurzaam overdragen van het project van groot belang. Daarom is het concept van het Gasthouderschap ontwikkeld. Niet het IBA-bureau, maar geworven betrokkenen bij de projecten zelf (burgers,

bestuurders, ondernemers, betrokken bij hun eigen project) werden 'aangesteld' als vrijwillige ambassadeur voor de promotie van de projecten en de ideeën erachter. Deze melden zich massaal aan en blijven tot op de dag van vandaag actief in het overdragen van kennis die rond specifieke projecten is opgebouwd.

In deze tweede fase is ook het IBA-toerisme als communicatiemiddel 'ontdekt'. Het IBA-bureau is toen actief het bezoeken van project-locaties door binnen- en buitenstaanders gaan promoten.

Inmiddels wordt gewerkt aan een nieuwe, gedecentraliseerde planningscultuur die hoge eisen stelt aan de ruimtelijke kwaliteit van de projecten en die veel aandacht besteedt aan de integratie van kunst en cultuur (bron: De reconversie van het Ruhrgebied, een tussenbalans, Jef Vanreusel, Archis 5-95). Een en ander mondt nu uit in de opstelling van een Structuurvisie voor het EmscherPark, met horizon 2010, waarin de verworven plan- en projectinnovaties worden verankerd in de reguliere planstelsels (bestemmingen, beheer, onderhoud enz.).

IBA Emscher Park heeft veel belang gehecht aan de deelname van bewonersgroepen en lokale initiatieven en aan herscholingsmogelijkheden voor structureel werklozen. De gedachte is dat daar waar de maatschappelijke problemen cumuleren, tegelijkertijd ook de meeste kansen zijn op maatschappelijke innovatie. Het ziet er naar uit dat er hoe dan ook een omvangrijke 'omzet' aan initiatieven en realisaties tot stand is gekomen.

3.2.5 Samenvattend

Een aantal kenmerken van de IBA methodiek toegepast in Emscher Park:

- Mikt op relatief complexe en grootschalige problematiek in het gebied;
- Relatief klein maar hoog gekwalificeerd bureau;
- Tijdelijke looptijd (10 jaar);
- Geen nieuw geld voor uitvoering, d.w.z. dat bij het bureau daarvoor zelf geen financiën beschikbaar zijn, maar dat zij faciliteren in het zoeken naar financiën elders;
- Geen nieuwe bestuurlijke fora;
- Geen integraal plan / Raamwerk "op 1 A4";
- Centrale regie + decentrale uitvoering en verantwoordelijkheid;
- Overzichtelijke reikwijdte van resultaat per project;
- Maakt gebruik van de prijsvraagmethodiek;
- Gaat uit van open eind output;
- Beperkt zich tot verweving van klein aantal thema's;
- Bereikt voorrang bij uitvoering van geselecteerde projecten.

3.3 IBA Fürst Pückler Land

3.3.1 Achtergrond gebied

In de regio Lausitz-Spreewald – het Industrielles Gartenreich - wordt de IBA FPL geïnitieerd, met een horizon tot 2010. Het thema landschap staat in het middelpunt.

Het gaat om een gebied van 1500 km², met veel voormalige en enige actuele bruinkoolmijnen. Honderdvijftig jaar lang is in dit gebied bruinkool ontgonnen. Er is in die tijd miljoenen m³ aarde bewerkt. Naar aanleiding van de politieke omslag in Duitsland - ‘Die Wende’ genaamd – is het plots bergafwaarts gegaan met de bruinkoolwinning. Rest nu een landschap vol enorme kraters en bergen en vele werklozen. Ook voor de enorme mijnbouwwerktuigen en industriemonumenten en arbeiderswijken moeten nieuwe bestemmingen worden gevonden. Op een aantal plekken is het landschap zelfs gevaarlijk geworden: het grondwater is 70 m. gedaald en aardverschuivingen liggen op de loer. Er moet dus ingegrepen worden. Maar wat te beginnen met dit ‘maanlandschap’?

3.3.2 Bestuursstructuur en organisatie

Gedragen door vier Landkreisen (Elbe-Elster, Dahme-Spreewald, Oberspreewald-Lausitz, Spree-Neiße) en de stad Cottbus zal deze ‘werkplaats voor nieuwe landschappen’ een internationaal toonaangevend voorbeeld geven van een structuurverandering van een door mijnbouw en energieproductie gekenmerkte regio. De IBA FPL wordt door de Brandenburgischen Landesregierung ondersteund. De toonaangevende begeleiding van het (de) IBA-proces(sen) ligt bij de ‘gemeinsamen Landesplanungabteilung’ van de Laender Berlin en Brandenburg.

Als intermediaire organisatie werkt de IBA-GmbH motiverend, initiërend en coördinerend tegelijk. Het is het knooppunt – een hub - in een groeiend netwerk van lokale tot internationale experts die met elkaar in contact worden gebracht rond een serie van prijsvragen, conferenties, workshops, kennisuitwisselingsmomenten en excursies.

In de economisch stagnerende regio met een overaanbod aan oppervlakte worden door de bureaus visionaire ‘Zielfindungsprozesse’, maar ook concrete veranderingsprojecten voor een plek ondersteund. Daarbij zijn in het bijzonder coördinatieprestaties tussen ‘Kommunen’ en tussen ‘Kommunen’ en ‘Land’ noodzakelijk. In een lopend Beratungsproces worden de lokale initiatieven tot veranderingen gekwalificeerd (IBA-kwaliteitscriteria).

Financieel gezien, wordt het leeuwendeel van de kosten (ca. 80%) door het land Brandenburg gedragen. De rest (ca. 20%) wordt gefinancierd vanuit de regio.

IBA-FPL zet vooral in op communicatie. Het gaat erom lokale vragen te verbinden met antwoorden vanuit een breed netwerk van lokale, nationale en internationale

kennisaanbieders. Belangrijk is om dit proces te sturen vanuit praktijkervaringen op locatie, opgedaan in concrete projecten. Daarmee worden meerdere vliegen in een klap geslagen: stimuleren van lokaal initiatief, stimuleren van innovaties op het gebied van regionale ontwikkeling, aandacht krijgen vanuit brede kringen van professionals en niet-professionals voor de problemen en kansen van het gebied. Met een dergelijke “Workshop voor het Nieuwe Landschap” op een in Europa ongekende schaal, verwachten de organisatoren reeksen ongekende oplossingen van buiten de gebaande paden. Het spannende is van meet af aan gelegen in het besef dat in geen geval eindbeelden mogelijk zijn: het gaat hier om (permanente) interim-landschappen.

Interactiviteit is als het ware ingegoten in de opzet van IBA. Ook wij – in de context van de Veenkoloniën – worden uitgenodigd om mee te denken en onze ervaringen in te brengen en uit te wisselen.

3.3.3 Thema's

Het hart van het project bestaat uit een groep van 22 onderscheiden projecten, geclusterd in 8 landschapseilanden en één Europees eiland. Deze eilanden staan als metafoor voor de kernreconstructie gebieden in het door mijnbouw opgelegde landschap. Zij krijgen elk verschillende thema's als onderlegger toegewezen om de reconstructieopgave te sturen.

De Landschapseilanden:

- 1 IBA-Centrum
- 2 Industriebouwkultuur
- 3 Landschapskunst
- 4 Landschap in verandering
- 5 Waterwereld
- 6 Voorindustriële cultuur + na-industriële natuur
- 7 Seestadt - Stadtsee
- 8 Fürst-Pückler-cultuurlandschap
- 9 Europees eiland Guben - Gubin

De 4 thema's als onderlegger:

- 1 Nieuw werk, nieuwe energie
- 2 Oude en nieuwe woonwijken
- 3 Industriemonumenten, mijnbouwwerktuigen, Landmarks
- 4 Wegen, netwerken, communicatie.

De informatie over de verschillende projecten is in ontwikkeling. In dit stadium is het nog niet mogelijk om een goede beschrijving te leveren.

3.3.4 Aanpak

IBA Fuerst Pueckler Land is de grootste landschapsverbouwing in Europa. De verbouwing vindt plaats zonder architectuur. Er wordt begonnen met projecten. Masterplannen volgen, wanneer noodzakelijk.

Er is voor de ontwikkeling van de aanpak een directe lijn gelegd naar de ervaringen met IBA-Emscher Park. Dat wil zeggen dat in de eerste fasen de werving van vernieuwende ideeën voorop staat. Een aanpassing treft men aan in een eerder accent op het betrekken van burgerinitiatieven, deze worden gefaciliteerd door de IBA-organisatie in het vinden van projectdragers die bestuurlijk-juridische verantwoordelijkheid voor de projectuitwerking kunnen dragen. Daarnaast wordt vanaf de beginfasen ook sterk ingezet op communicatie als een belangrijke pijler in deze IBA. Ook wordt vanwege de locatie in Oost-Duitsland aandacht besteed aan maatschappelijke integratie door te streven naar samenwerkingsprojecten waarin de combinatie met 'Westduitsers' (50-50) wordt gemaakt.

Aandachtspunten in de aanpak:

- Het omgaan met grondwater. Dit is op sommige plekken tot op 70 m diep onttrokken en moet nu selectief weer op peil worden gebracht. Er ontstaat een recreatielandschap met meren van gemiddeld 1000 ha. Hoe is differentiatie en identiteit te realiseren?
- Rekening houden met een onbekende doelgroep: de gebruikers. Lokaal is er een werkeloosheid van 23%, 'men zit op werk te wachten, niet op recreatie'. Hoe is affiniteit met het nieuwe landschap vanuit de regio te bereiken?
- Omgaan met tijd: er is een overmaat aan ruimte, tijd nemen voor oplossingen is een troef. Hoe organiseer je de traagheid in het proces?
- Het verleden herkenbaar houden: het transformatieproces is in gang gezet, het is zaak om de sporen van het verleden levend te houden. Hoe kan op een dergelijke schaal omgegaan worden met het verleden?

3.4 Conclusies IBA methodiek

De IBA-methode gaat uit van een gewaagde zichzelf versterkende combinatie van topdown aanpak aan de start en een gaandeweg groeiend bottomup initiatief tijdens de rit. IBA is een voorbeeld van een impulsbeleid: korte tijd actief, sterk gericht op spin-off.

Onderstaand volgt een aantal kenmerken van de IBA methodiek:

Centrale, maar onafhankelijke regie en decentrale uitvoering.

Ondanks de centrale regie blijven de projecten organisatorisch en financieel gedragen door de uiteenlopende initiatiefnemers. De IBA draagt er zorg voor dat de particuliere ontwikkelaars zich houden aan de IBA-criteria voor architectonische kwaliteit, ecologische duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid.

Methodiek van prijsvragen.

Het uitschrijven van prijsvragen is een methode om ervoor te zorgen dat er inventieve en creatieve projectvoorstellen worden ingediend. Dit is zeer bepalend voor de aanpak. De uitslag ervan is natuurlijk niet vrijblijvend: winnaars moeten aan de slag kunnen.

Ontwikkelingsgericht.

De aanpak rond centrale thema's en concepten is op 'ontwikkelen' en 'uitvoeren' gericht en niet zozeer op 'toetsen' aan inhoudelijke criteria. Het heeft meer de sfeer van 'laat duizend bloemen bloeien'.

Geen nieuw geld.

IBA is geen subsidieloket. Het genereert combinaties van bestaande budgetten.

Verweving verschillende werkvelden.

De verweving van verschillende werkvelden: monumentenzorg, werkgelegenheid, landschapsplanning, huisvesting, uitbouw culturele voorzieningen etc. veroorzaakt veel creatieve dynamiek.

Voorrang bij de uitvoering.

De projecten die aangesloten zijn bij IBA, krijgen voorrang bij uitvoering. Dit maakt veel verschil bij de uiteindelijke realisatie. Door voorrang bij uitvoering worden projecten sneller en met name goedkoper gerealiseerd.

Bestaande verantwoordelijkheid blijft intact.

IBA treedt per project op als verlengstuk van het lokale bestuur. Een projectdrager die een project indient gaat tevens akkoord met deze constructie. Dit maakt het lokale bestuur volledig verantwoordelijk voor het proces.

Flexibele strategie.

Er bestaat geen integraal plan, ook geen structuurplan, wel de mogelijkheid projecten op agenda's naar voren of naar achter te schuiven.

Efficiënt en kleinschalig.

Er wordt gewerkt met een klein efficiënt bureau: ca. 30 medewerkers. Ook het resultaat is begrensd en wordt binnen overzichtelijke termijn gerealiseerd. Dit maakt alles behapbaar.

Persoonlijke inbreng.

De IBA drijft op bevologenheid en zorgvuldige selectie van betrokken personen. IBA kan rekenen op de steun en commitment van zowel de vakgemeenschap van experts en professionals als van bestuurders, al was het alleen al omdat ieder zich persoonlijk 'eigenaar' voelt van de positieve uitstraling van het geheel.

4 IBA-methodiek en innovatieplanning

4.1 Vernieuwing in de Veenkoloniën

De IBA methode toepassen ter verbetering van de ruimtelijke vormgeving, met als doel het realiseren van een aantal spraakmakende projecten en de regio onder de aandacht van de vakwereld en architectuurtoerisme brengen. Dat is een van de meer praktische interpretaties van de doelstellingen van de Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën. Het denken over vernieuwing in de Veenkoloniën heeft overigens nog geen lange traditie. Zo is inzicht in de diepere motieven achter het veranderingsproces dat voor de Veenkoloniën wordt beoogd nog weinig expliciet gemaakt. Onduidelijk is waarom juist nu en waarom de Veenkoloniën. De urgentie is nog verborgen. Wat staat er te gebeuren als we niks doen? Gewoon doorgaan zoals de afgelopen 40 jaar, met plaatselijk een ingreep en flankerend beleid. Maar is dit erg? Is er sprake van een omslagpunt zoals de Stuurgroep beweert? Maatregelen in de sector akkerbouw zullen ingrijpende gevolgen hebben. Maar hoe plotseling gaat dat? En hoe uniek is dat? Dergelijke vragen kunnen in het bestek van deze *quick scan* niet expliciet beantwoord worden, maar spelen een rol bij het oordeel over de resultaten van de *quick scan*.

4.2 Innovatieplanning

Het motto van deze paragraaf zal zijn: Innovatieplanning is een open-einde planning. Hoofdkenmerk van planning gericht op het stimuleren van innovatie is dat de planningcontext niet gericht is op het nemen van besluiten, maar op het creëren van een klimaat voor innovatie. Daarin staat niet het resultaat voorop, maar het pad daar naartoe. Dit impliceert in de eerste plaats het perspectief op een onzekere afloop.

De boodschap zal dus vooral op dat dilemma gericht moeten worden: hetzij kiezen voor zekerheid en daarmee grote kans op vernieuwing mislopen, hetzij kiezen voor vernieuwing, maar dan geen nauwkeurig omschreven einddoelen verlangen. Dit houdt bijvoorbeeld in dat discussies over definities en grondslagen vermeden moeten worden: bijvoorbeeld over wat is innovatie, wat is kwaliteit, wat is duurzaamheid enz. Ook geen discussies over afzonderlijke projecten: houd het primaire proces in het oog en dat is het scheppen en in stand houden van gunstige omstandigheden en voorwaarden. Een dergelijk klimaat kan worden beschreven met een aantal hoofdregels (Ibert 2003). Hieronder volgen er zeven.

Faalruimte

Schep omstandigheden waarin projecten mogen mislukken. Is de markt 'eigenaar' van een project dat flopt, dan is dat jammer, maar markt-eigen. Is de overheid risicodragende partij, ook dan moet het mogelijk floppen ingecalculeerd worden, dit is niet principieel verschillend van de eerste situatie. Wat essentieel is, is dat in beide

situaties de ambitie helder vooraf bepaald moet worden: gaat het om rentabiliteit of om innovatie?

Ook IBA kan geen garantie bieden dat het voorspelde proces, het vliegwieleffect, plaatsvindt. Dit omdat geen gebiedsdekkend plan gemaakt wordt, maar het juist gezocht wordt in ‘guerrilla-tactiek’. Het minste dat bereikt zal worden is dat de IBA-projecten als eilanden in het “grauwe meer van het Ruhrgebied” – of in dit geval van de Veenkoloniën - zichtbaar zullen blijven. Maar is dat voldoende? Dit gevaar wordt onderkend in IBA evaluatie, en zal ook bij een eventuele IBA methodiek voor de Veenkoloniën ingecalculerd moeten worden.

Inbedding in dagelijkse praktijk

Het is mooi als baanbrekende projecten een eigen loop nemen, maar dat kan ook leiden tot een eigen loop met het bovenliggende proces. Inbedding daarin is een belangrijk aandachtspunt om aan de ene kant zulke projecten niet te frustreren, maar er wel voor te zorgen dat ze niet weerstanden oproepen die tot tegenkoppelende krachten kunnen leiden.

De toets voor effectiviteit van een innovatie ligt in de mate waarin zij kan landen in het alledaagse proces. Zorg ervoor dat een innovatief project kan landen: uiteindelijk moet een vernieuwing kunnen leiden tot een bestendiging in de routines.

Selectiviteit

Innovatieplanning zet de verhoudingen tussen markt en overheid op zijn kop: de marktpartijen denken mee met de doelen, de overheden met de invulling en het rendement. In zo’n klimaat is communicatie een complexe zaak. Wat moet worden uitgedragen: het proces (sturen met doelen) of het resultaat (sturen met beelden)? Hier is uiterste zorg vereist: juist rond ruimtelijke inrichting luistert selectieve aanpak van sturen met beelden vs. sturen met processen heel nauw. Een architectonische vernieuwing moet een eigen communicatieve boodschap uitdragen (korte termijn, aantrekkelijk imago) terwijl een complexe ecologische herstructurering een meer subtiele benadering vraagt (lange termijn oriëntatie, op veiligstelling collectieve waarden).

In het Emscherpark was een complexe ecologische herstructurering een duidelijk uitgangspunt voor de vernieuwing. De verhouding tussen korte en lange termijn zou in de Veenkoloniën wel eens anders kunnen liggen.

Legitimering

Een gangbare visie op Innovatieplanning is dat zij plaats vindt in een zekere ‘exterritorialiteit’, waarin de vrijplaats, het experiment en de uitzondering hoogtij vieren en de democratische legitimering in de regel achteraf plaats zal vinden. Zo’n visie is op zichzelf ook aan vernieuwing toe. De opgave met innovatieplanning kan juist gelegen zijn in het zoeken naar een nieuwe relatie tussen innovatie en legitimering. Voorkomen moet worden dat innovatieplanning plaats vindt in besloten kringen van experts die vooral mikken op het werven van support met een verleidelijk ontwerp en een verleidelijk beeld van het eindresultaat. Om na afloop te

vertrekken en de gebruikers met een weliswaar spectaculair object op te zadelen, maar ook met vragen over hoe nu verder, bijvoorbeeld met de lasten van onderhoud en beheer.

Daarom is aan te raden om in de Veenkoloniën de betrokkenheid van de bewoners aan te spreken. Het gaat tenslotte niet alleen om ruimtelijke problemen maar ook om sociale problemen. Dit wordt ook onderkend door de Stuurgroep, en het komt overeen met de driepoot uit de agenda van de Veenkoloniën: sociaal-economisch-ruimtelijk.

Dat in de Veenkoloniën ‘slechts’ 200.000 mensen wonen, vergeleken met de 5 miljoen mensen in de IBA-Emscher Park-regio, biedt perspectieven. Vijf miljoen mensen is namelijk erg veel gebleken om iedereen te kunnen betrekken. Deze potentie van Veenkoloniën moet echter uitgewerkt worden. Hoe vind je een goede structuur om 200.000 mensen te betrekken zonder eindeloos te polderen?

Spin-off vanuit het plangebied zelf

Door de zuigende werking van enkele grote projecten moet het plangebied onder de aandacht gebracht worden van investeerders. Hierbij moet een grote uitgave of groot vertoon niet worden geschuwd. Investeerders komen immers vaak pas bij smaakmakende projecten. IBA rekent daarna op een spin-off van kleine projecten die wel uit het plangebied zelf moeten komen. Dit betekent dat het zelf actief moet worden, en geen afwachtende houding moet aannemen. Is dit te verwachten in de Veenkoloniën?

Dynamiek

De Emscher Park regio is altijd een regio geweest met hoge dynamiek, een hoog investeringsniveau, en veel inwoners. Na het wegvallen van de kolenindustrie valt deze regio in een gat. Doel van de IBA methode is onder andere om de neerwaartse spiraal weer om te buigen. Bij de Veenkoloniën ligt het anders, met name wat betreft bijvoorbeeld bevolkingsomvang, kapitaal- en verkeerstromen. Dit is een andere uitgangssituatie, en dit vraagt wellicht om andere aanpak!

Werk op maat

Werkeloosheid in het plangebied is een probleem. Nieuwe ontwikkelingen bieden nieuwe werkgelegenheid, maar is die op de huidige bevolking toegesneden? Het plangebied kent veel laag opgeleide mensen (hier is een duidelijke parallel met het Ruhrgebied zichtbaar). Werk dat gecreëerd wordt zal ook voor deze groep interessant moeten zijn. Of zet je in op een stroom mensen van buiten het plangebied?

4.3 Samenvattend

Wat zijn, terugblikkend, de kenmerken van een IBA-methode? In trefwoorden zijn dit tevens de thema's die onderwerp zijn voor het co-maakerschap met IBA-FPL:

- Communicatie centraal: het projectbureau heeft dit aspect als centrale opgave;

- Klein bureau, niet aan een bestuurlijk orgaan verbonden;
- Inbedding in maatschappelijke kaders;
- Onafhankelijke agendering;
- De gebiedsomvang niet te klein kiezen: verken de opties samenwerken met aangrenzend gebied in Duitsland of met vergelijkbare partners elders in Europa;
- Maatschappelijk erkende opgave die lokale krachten overstijgt;
- Perspectief op deelname vanuit de bevolking.

De vraag is of de gedachtevorming over de toekomst van de Veenkoloniën aansluit bij bovengenoemde voorwaarden. Hierop is geen eenduidig antwoord mogelijk. Wel tekent zich een richting af.

Zolang niet expliciet gezocht wordt naar het direct oplossen van concrete problemen, maar gestreefd wordt naar het creëren van condities waarin creativiteit en betrokkenheid van nieuwkomers bij de ontwikkeling van de Veenkoloniën een plek hebben, is de IBA-methode in grote lijnen zeker aan te bevelen. De concrete aanleiding voor de IBA Emscher Park aanpak was echter zeer specifiek: de milieukwaliteit en de stedenbouwkundige structuur. Er zal dan ook voor de Veenkoloniën een meer open benadering gezocht moeten worden. Bestuurlijk betekent dit in zekere mate een risicodragende aanpak. Er wordt immers niet op korte termijn een concreet resultaat geboekt. Op langere termijn is echter een imago-omslag te bereiken. Is dat eenmaal het geval, dan is een meer praktisch uitvoeringsprogramma met voldoende politiek en materieel draagvlak binnen bereik.

5 Conclusies en aanbevelingen

Een gewaagde, zichzelf versterkende combinatie van topdown aanpak aan de start en een gaandeweg groeiende bottomup invloed tijdens de rit. Dat is kenmerkend voor de IBA-methode. IBA is een voorbeeld van een impulsbeleid van de overheid: korte tijd actief, sterk gericht op maatschappelijke spin-off.

Hoewel de opgaven voor de Veenkoloniën wat betreft schaal en omvang relatief ver van de problematiek van Emscher Park af staan, lijkt de IBA-methodiek meerwaarde te kunnen bieden voor de Veenkoloniën. Overigens met voorbehoud. Gemeenschappelijk hebben beide projecten weliswaar een vernieuwings- en impulsopgave. Maar de maatschappelijke vraagstelling is niet dezelfde. Stond in Emscher Park de leefbaarheid in brede zin meer centraal, in de Veenkoloniën gaat het om de activeringsimpuls naar een creatieve bijdrage vanuit de jonge generaties burgers, ondernemers en bestuurders aan een nieuw perspectief voor de streek. De IBA-aanpak biedt daarvoor interessante opties en ideeën, zolang er geen sprake is van de dwang van de blauwdruk.

Aanbevelingen over de te volgen route:

- 1 Het Openbaar bestuur legt de eerste steen: de toekomst van de Veenkoloniën is een publieke zaak;
- 2 Centrale opgave: creëer condities voor een combinatie van goede ideeën en goede communicatie;
- 3 Zorg voor inbedding in maatschappelijke thema's; dit betekent steun voor opgaven die het lokale overstijgen;
- 4 Houd de gebiedsomvang relatief beperkt; dit betekent het snel opbouwen van een netwerk en samenwerken met aangrenzend gebied in Duitsland of met vergelijkbare partners elders in Europa;
- 5 Schep perspectief op substantiële deelname vanuit de bevolking; dit betekent creatief nadenken over betrekken van bewoners, ondernemers, nieuwkomers;
- 6 Creëer een klein en deskundig bureau met een gezicht en met voldoende bewegingsruimte;
- 7 Neem de tijd: niet overhaast afstemmen op te krap gestelde doelen;
- 8 Leg het accent op het creëren van condities voor initiatief;
- 9 Spoor initiatiefrijke voorlopers op en schakel die meteen in, bijvoorbeeld via adoptie (het gasthouderschap);
- 10 Zoek vroeg contact met partnerorganisaties die voor vergelijkbare opgaven staan; bijvoorbeeld een co-makerschap met IBA Fuerst Pueckler Land aangaan. In de communicatie over zo'n co-makerschap het accent leggen op de leerervaringen die in de onderlinge contacten worden opgedaan.

6 Nawoord

In dit rapport treft de lezer niet het verslag van een ‘gewoon’ onderzoekstraject aan. De vraag van de Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën was kortweg: kan de IBA-methode worden toegepast. Weliswaar is de vraag in Hoofdstuk 5 positief beantwoord, maar er blijft nog aarzeling. Waar geen aarzeling over is, na de opgedane inzichten uit literatuur, vraaggesprekken en expert judgement binnen en buiten Alterra, is het overblijvend *gevoel*, een ‘sense of urgency’. Het gevoel dat de ervaringen met IBA ons niet koud laten. En niet alleen ‘ons’, zo blijkt, maar ook al diegenen die bij een IBA-project zijn betrokken. Dus: doen!

Onze aanbevelingen in Hoofdstuk 5 zijn goed afgewogen, binnen de kaders van de ons ter beschikking staande informatie. Maar, als we ons gevoel volgen is er ook een ruimere interpretatie mogelijk. Deze is 'voor onze rekening':

1. Start rigoureuus Top Down. Gooi een stevige baksteen in de vijver. Neem een stevig besluit om een start te maken met een in de tijd eindig maar voldoende ruimbemeten traject. Acht jaar: de vlucht in de eerste staten-periode, de landing in de tweede. Geef aan wat in die beperkte tijd hoe dan ook bereikt moet worden, tegen een omschreven hoge politieke inzet. Namelijk dat de Veenkoloniën “hun eigen problemen oplossen, zonder Haagse regels!”
2. Diegenen die het signaal opvangen, de golfslag in de vijver keihard terugkaatsen, vormen de voorhoede voor innovatie in de Veenkoloniën, en worden als zodanig benoemd: de Ambassadeurs van de Veenkoloniën. Zij krijgen voorrang bij de investering van selectief in te zetten middelen: publiciteit, vergunningenbeleid, experimenteerstatus, voorfinanciering.
3. Diegenen die niet reageren, de golfslag passief absorberen, hebben hun voorhoede rol verspeeld. Zij hebben recht op alle gangbare rechten, maar sluiten achteraan de rij aan. Zij zullen later de vruchten plukken van de innovatieve voorhoedes, maar moeten erop wachten. Dat is een bewuste, in de meeste gevallen te respecteren, keuze.
4. Het Projectbureau Veenkoloniën is het medium van deze actie, het fysiek ‘adres’ van de Stuurgroep. En heeft daarvoor voldoende 'massa' en slagkracht nodig. Het Projectbureau is de Zender van de boodschap van de Stuurgroep, en tegelijk de Ontvanger voor de stem van de ondernemende burgers, bedrijven en organisaties.
5. Het projectbureau plaatst bij elk voorhoedeproject een bord: “Dit is een project van de Ambassadeurs van de Veenkoloniën”.

Deze *quick scan* is geslaagd wanneer de Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën de conclusies en aanbevelingen uit Hoofdstuk 5 in belangrijke mate overneemt. Indien de Stuurgroep daarbovenop ook bovenstaande hartekreet overneemt, dan zal dit het proces in de Veenkoloniën zeker ten goede komen, zo is onze overtuiging.

Literatuur

- "Die IBA Emscher Park als Beispiel für eine projektorientierte Planung"
In: Nachrichtenblatt zur Stadt- und Regionalsoziologie. 14. Jg. Nr. 2 (Mai 2000), S. 19-26 2000
- "Lernen von der IBA Emscher Park? Übertragbarkeit von Erfahrungen aus Gewerbeprojekten der Internationalen Bauausstellung" In: Raumplanung 89 2002
- Berg, L.M. van den, en G.Blom, Naar een agenda voor de Veenkoloniën. Alterra rapport 349. 2001
- Camagni R. Innovation networks, spatial perspectives. London-NY Belhaven press. 1991
- Commissie Structuurversterking Veenkoloniën, Van afhankelijkheid naar kracht. Advies. 2001
- Grontmij Advies & Techniek, Van afhankelijkheid naar kracht. Sociaal-economische analyse Veenkoloniën. i.o.v. Commissie Structuurversterking Veenkoloniën. Bijlage rapport 1. 2001
- Henning, Benjamin. Die IBA-Emscher Park als pilotprojekt zur Erneuerung einer Region. Proseminar Kulturgeographie II – M. Hohmann. 2001
- Ibert, Oliver; Mayer, Hans-Norbert und Walter Siebel, Die Organisation von Innovationen – Neue Formen der Stadt- und Regionalplanung. Ein Vergleich von EXPO 2000 Hannover und Internationaler Bauausstellung Emscher Park. Abschlussbericht des DFG-Forschungsprojekts. AG Stadtforschung, Carl von Ossietzky Universität Oldenburg. 2002
- Ibert, Oliver; Mayer, Hans-Norbert und Walter Siebel, Evaluation der Gewerbepolitik im Rahmen der Internationalen Bauausstellung Emscher Park. Abschlussbericht. AG Stadtforschung, Carl von Ossietzky Universität Oldenburg. 1999
- Kilper, Heiderose, Nachhaltige regionale Erneuerung: Erfahrungen mit dem Steuerungsmodell der Internationalen Bauausstellung Emscher park. In: Informationen zur Raumentwicklung, H. 1, s. 51-58. 2000
- Kolpron-Consultants. Van afhankelijkheid naar kracht. Sociaal-economische analyse veenkoloniën. Opgesteld i.o.v. Commissie Structuurversterking Veenkoloniën, bijlage rapport 2. 2001
- Mayer, H.N. und W. Siebel, Neue Formen politischer Planung: IBA Emscher Park und Expo 2000 Hannover
- Siebel W., O. Ibert, H.-N. Mayer, Staatliche Planung von Innovation, in Leviathan, Zeitschrift für Sozialwissenschaft. 4-2001. 2001
- Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën. Agenda voor de Veenkoloniën. 2002
- Vanreusel, Jef, De reconversie van het Ruhrgebiet, een tussenbalans, In: Archis 5-95 1995
- Veenklaas, F.R. Vergezichten en valkuilen, over economische initiatieven voor de Veenkoloniën. iov InnovatieNetwerk. 2003

Veeneklaas, F.R. De Semslinie voorbij, discussienotitie over de landbouw in het veenkoloniaal gebied van Borger-Odoorn en Stadskanaal. Notitie Alterra, iov H+N+S. 2001

Wit, S. de, en I. Bobbink, Landschaft im Transit, Tijdschrift Blauwe Kamer. 2003-1 2003

Websites

www.iba-nrw.de

www.iba-see.de

www.veenkolonien.nl

Bijlage 1

Veenkoloniën in cijfers

Economische ontwikkeling

1840-1899: lokale dynamiek

beginjaren 19^e eeuw aardappel en strokarton fabricage, belangrijk industriegebied
eind 19^e eeuw: veenkoloniale industriële ontwikkeling met groot aantal kleine bedrijfjes.

1895-1940: stabilisatie

moderniseringsslag. Grootbedrijf, internationalisering en concentratie van bedrijfsleven.

Economische crisis (jaren '30) treft VK echter zwaar.

1945-1990: industrialisatie

vestiging enkele filiaalbedrijven (vb Philips Stadskanaal 1955)

intensivering en concentratie van traditioneel sterke sectoren als aardappel en strokarton.

Herstructurering nav crisis jaren '60: opheffen strokartonindustrie.

Productie structuur VK kenmerkt zich uiteindelijk in een sterk vertegenwoordigde nijverheid en een ondervertegenwoordigde zakelijke en overige dienstverlening.

Bevolkingsontwikkeling 1940-1990

Veenkoloniën ca 130%

Noord Nederland ca 148%

Nederland ca 170%

Bevolkingsgegevens. Een greep:

- In de VK wonen circa 200.00 mensen (een kwart in het drechts deel).
- Sterk vergrijsde bevolking: inwoners boven 45 jaar zijn oververtegenwoordigd.
- Arbeidsproductieve groep is even groot als in overig Nederland, maar wel relatief oud. De verwachting is dat door versnelde vergrijzing de potentieel arbeidsproductieve groep sterker af zal nemen in de VK dan in de rest van NL.
- Bevolkingsgrootte is stabiel laatste jaren itt groei in rest van NL.
- Jongeren stromen weg
- Inkomensniveau ligt laag
- Gemiddelde woningwaarde ligt laag
- Beperkte werkgelegenheids groei (10% VK, 17% landelijk, 16% in noord Nederland)
- Laag opleidingsniveau, slechts 10% heeft een hogere opleiding, landelijk is dat 20%, en in noord Nederland nog 16%.
- Verhouding aantal banen en aantal werkenden is 84% (dat betekent dat per saldo 16% buiten de regio moet werken).
- Arbeidsmarkt VK kenmerkt zich door laag aandeel zakelijke en financiële dienstverlening en laag aandeel midden- en hoger opgeleiden. Opvallend is de sterke groei die de dienstverlenende sector heeft doorgemaakt. Echter nog steeds is het aandeel beperkt.
- Arbeidsparticipatie ligt ver beneden landelijk gemiddelde, participatie van vrouwen op arbeidsmarkt blijft ook achter.
- Bedrijvendynamiek blijft in VK achter tov rest van Nederland, prijsniveau van bedrijventerreinen ligt extreem laag.

(Bron: Van afhankelijkheid naar kracht. Sociaal-economische analyse veenkoloniën. Bijlage rapport 2. Kolpron-Consultants, 2001. Opgesteld i.o. Commissie Structuurversterking Veenkoloniën)

Bijlage 3:

Werkingsgebied IBA-FPL, thema's en speerpunten

